

Constant Cremer, voetballer in Tilburg met Afrikaanse wortels

Thijs Kemmeren*

** Drs. Thijs Kemmeren heeft een proefschrift in voorbereiding over de sociaal-maatschappelijke betekenis van sport in Tilburg, 1844-1971. Hij doceert (internationale) sportmarketing en citymarketing aan de opleidingen SPECO (Sport Economie en Communicatie) en JCU (Johan Crujff University) van Fontys Economische Hogeschool Tilburg.*

Het seizoen 1903-1904 was voor de voetbalclub Willem II, in 1896 opgericht onder de naam Tilburgia, zeer succesvol. De club behaalde, in een uitwedstrijd tegen Victoria uit Tiel, haar eerste Brabants kampioenschap.

De meeste spelers uit het team kenden elkaar van de Rijks-HBS. Behalve Barend van den Bergh, Pius en Leo Arts bezochten alle spelers op de elftafoto van 1904 deze school. Onder hen bevond zich Constant Cremer, de eerste speler met Afrikaanse wortels op de Nederlandse voetbalvelden.

De speler van Willem II verscheen bijna twintig jaar eerder dan Louis 'zwarte Lowie' Davidson. Davidson was keeper in 1921 bij het Westzaanse WRC en ging tot op heden door als de eerste zwarte voetballer in Nederland.¹

Constant Cremer, tweede van rechtsboven in het voetbalelftal van 1904. (Zie ook p. 14; Coll. RAT)

Inleiding

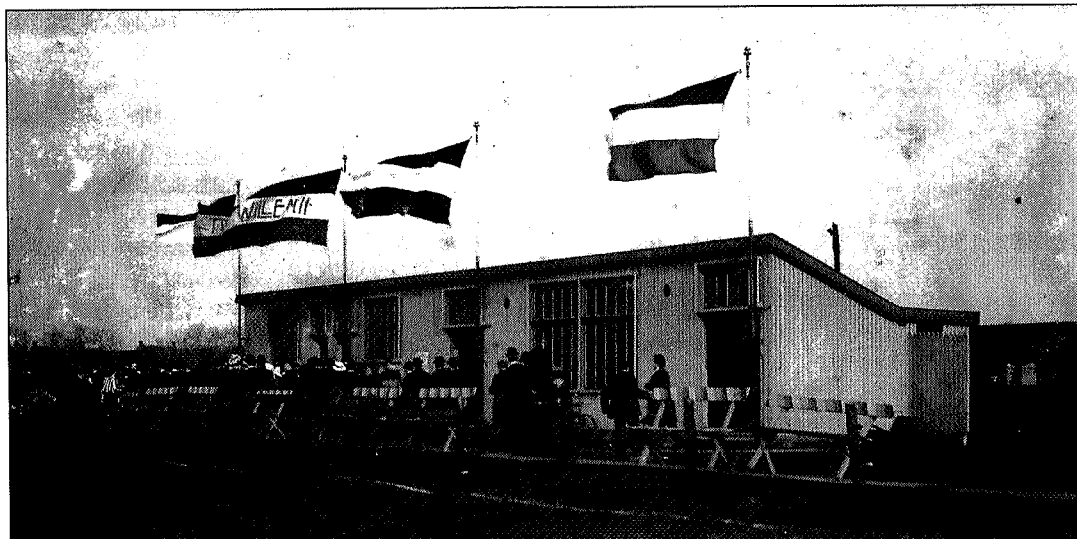
De aanwezigheid van de halfbloed Cremer in het kampioenselftal van Willem II was bijzonder. Zijn verschijning, zo kort na 1900, past niet in het beeld van het proces van de popularisering van voetbal in Nederland zoals dat jarenlang bestond.²

Nieuw onderzoek maakt duidelijk dat het voetbal zijn weg in de samenleving niet zonder meer via de lijnen van het zogenaamde trickle-down proces vond, maar veel meer het moderniseringsproces van het zich industrialiserende Nederland volgde.³ De moderne samenleving kenmerkt zich onder andere door een snel groeiende bevolking, toenemende welvaart, betere gezondheidszorg, meer aandacht voor onderwijs en andere vormen van vrije tijdsbesteding. In dit transitieproces speelden innoverende persoonlijkheden, mensen die risico's durven te nemen en creatief zijn, een belangrijkere rol dan de veelal conservatieve elite. In de nieuwe industriesteden van de negentiende eeuw kwamen mensen samen met een meer kosmopolitische en creatieve geest, die openstonden voor economische, sociale en culturele vernieuwing. De aantrekkingskracht van steden heeft altijd bestaan uit de aanwezigheid van verbanden waarin nieuwkomers zich konden oriënteren.⁴ Tilburg was rond 1900 een zich moderniserende industriestad en de voetbalclub Willem II was een vereniging waarin nieuwelingen zich konden verenigen en oriënteren. Een vereniging die een bijdrage leverde aan het integratieproces van deze nieuwkomers.⁵ Vrije tijd was een modern fenomeen dat zich in industrialiserende samenlevingen in de negentiende eeuw ontwikkelde. Het Voetbal, afkomstig uit het kosmopolitische Engeland stond symbool voor vooruitgang. Veel begrippen in de voetbalverslagen waren dan ook in het Engels.

Dit artikel toont aan dat (relatieve) nieuwkomers het voetbal in Tilburg introduceerden en dat de nieuwe vorm van vrijetijdsbesteding pas na behaalde successen geaccepteerd werd. Centraal staat de biografie van Constant Cremer, een halfbloed, die met een grote sociale en culturele achterstand in 1898 in het door en door katholieke en enigszins gesloten Tilburg arriveerde. Cremer was geboren in Afrika, wees en zonder geloof. Zijn Nederlands was beperkt en zijn etniciteit niet in zijn voordeel.⁶

Ondanks die 'handicaps' groeide hij, vanwege zijn prestaties in het voetbal, uit tot een graaggeziene gast in de stad. Cremer werd bijvoorbeeld gevraagd mee

Clubhuis van voetbalclub
Willem II aan de
Koningshoeven in 1906.
(Coll. RAT)

te spelen in het veteranenteam van 1909, dat was samengesteld ter gelegenheid van het twaalf en een halfjarig bestaan van de club.

De achtergrond van de spelers van het kampioens-
team van 1903-1904, is geanalyseerd op basis van
kranten- en archiefonderzoek.⁷ Hoewel de levensge-
schiedenis van Constant Cremer uitzonderlijk is, staat
zijn aanwezigheid model voor het introductieproces
van voetbal als sociaal-maatschappelijk verschijnsel
in een zich moderniserende stad. Een stad waarin de
allochtone middenklasse zich groepeerde rondom een
voetbalclub, waarin ruimte was voor sociaal-maat-
schappelijke tegenstellingen en waarin zelfs een half-
bloed een prominente positie kon innemen.

Voetbal in Tilburg: een nieuwe sport

Meer dan twintig jaar nadat in Nederland de eerste
voetballers verschenen, maakte Tilburg kennis met
de nieuwe sport, die zich al voor Wereldoorlog I ont-
wikkelde tot de meest populaire vorm van vrijetijds-
besteding voor jongens in Tilburg.⁸ De Amsterdammer
Gerard de Ruiter, die een opleiding volgde bij de
Werkplaats van de Maatschappij tot Exploitatie van
Staatsspoorwegen, stond aan de basis van de oud-
ste en nog steeds bestaande voetbalclub in Tilburg.⁹
Tijdens de oprichtingsvergadering van Footballclub
Tilburgia, in 1898 omgedoopt tot Willem II, waren op
12 augustus 1896 een twaalfstal jongens in het koffi-
ehuis Marinus aanwezig, waarvan een enkeling, zoals
Alphons Caspani, lang bij de voetbalclub betrokken
bleef. Rondom de eeuwwisseling sprak voetbal in
Tilburg vooral leerlingen aan die elkaar kenden van de
Rijks-HBS. In Tilburg stond de club bekend onder de
weinig fraaie naam 'de ballenschoppers'. De meeste
van deze jongens speelden slechts korte tijd bij de
club, mogelijk omdat ze maar enkele jaren in Tilburg
verbleven. Verschillenden waren in de kost bij een van
de leerkrachten. Kinderen van de autochtone elite
waren op de Rijks-HBS nauwelijks te vinden. Tussen
1898 en 1902 voetbalden vooral leden van de families
Van den Bergh en Arts in een team dat weinig suc-
cesvol was.¹⁰ In het seizoen 1903-1904 beschikte
de club plotseling over een elftal talentvolle voetbal-

lers waaronder Constant Cremer. Dit team werd, zo-
als vermeld, Brabants kampioen. Na het behalen van
dit kampioenschap groeide het voetbal in de stad, in
hoog tempo, uit tot een veel beoefende sport. Aan
het einde van het eerste decennium van de twintigste
eeuw telde de stad 38 voetbalclubs en overal waren er
voetbalveldjes.¹¹

Constant Cremer: geboren in Ango Ango West Afrika

Constant Cremer was een van de leerlingen die vanuit
de Rijks-HBS bij Willem II ging spelen. Hij moet een
bijzondere verschijning in het Tilburg van rond 1900
zijn geweest.

Constant Cremer, geboren op 23 september 1886
in het aan de Congorivier gelegen dorp Ango Ango,
was de zoon van Jan Willem Constant Cremer en een
West-Afrikaanse negerin, over wie niets is terugge-
vonden. Vader Jan Cremer werd als oudste zoon van
opa Constant Cremer en oma Marie Elisabeth Adriana
Frederica Massart geboren in Roermond op 1 august-
tus 1852. Dit echtpaar kreeg zeven kinderen. Opa
Constant Cremer was verificateur, inspecteur bij de
belastingdienst en wisselde daarom regelmatig van
standplaats: van Winterwijk, Roermond en Den Helder
naar Groningen en Amsterdam.

Vader Jan Cremer trad in 1872 op negentienja-
rige leeftijd in dienst van de Afrikaanse Handels-
vereniging en kreeg zijn standplaats in Banana aan
de monding van de Congorivier. De personeelsge-
gevens bevatten de volgende informatie over hem:
'J.C.W.H. Cremer is voor het eerst gecontracteerd
op den 31 Januari 1872 tegen een salaris van f600
per jaar. Opnieuw gecontracteerd den 11en Augustus
1882 tegen een salaris van f2000 per jaar.' De
Afrikaanse Handelsvereniging was in 1857 opge-
richt door enkele Rotterdamse zakenlieden en groeide
uit tot een van de grootste handelsbedrijven aan de
mondig van de Congorivier.¹² Het bedrijf handelde in
palmolie, palmpitten, ivoor, katoen, koffie en rubber.
Men had verschillende factorijen langs de Congorivier,
onder andere in Ponta Negra, Cabinda, Vista en Ango

Voetballen

Voetbalelftal Willem II 1904.

Staande v.l.n.r.: J. Thonus, Jan Rijcken, Fons Vermeer, P. Hoebe, Constant Cremer, Frans Gimbrère, Leo Arts, Beb van den Bergh, Piet Meelis, zittend: Pius Arts, Walter van den Bergh, Louis Wyers, Janus van Beurden.

De foto is waarschijnlijk genomen in het najaar van 1904. Verschillende spelers die in het seizoen 1903-1904 speelden (bron: NTC 1903-1904) staan niet op de foto. (Coll. RAT)

Ango.¹³ Jan Cremer bleek een goed handelaar en handelde onder meer in West-Afrikaanse kunst.¹⁴ Een hoofdagent van de N.A.H. schreef over hem: 'Cremer is en blijft een vreemd mensch, en die hem niet in zijne werkzaamheden gekend heeft, zoude niet veel goeds van hem denken. U hebt volkomen gelijk hem iemand te noemen van een genre dat U maar half bevalt, hij kent geene geldswaarde voor zich zelve, hij is altijd verkwistend geweest en zal het geloof ik, altijd blijven. Als factorijchef is hij echter goed, hij heeft steeds goede rekeningen voorgelegd en is in den ruilhandel met de negers een der bekwaamste.'¹⁵

Jan W.C. Cremer overleed in Afrika in 1889 en de driejarige Constant bleef als wees achter. Het is mogelijk dat hij is opgevangen in een missiepost van de jezuïeten, die in de factorij Landana, in de buurt van Ango Ango, een pension hadden voor mulatjes. De 'opvoeding' beperkte zich tot het leren van het 'onze vader' in het Frans.¹⁶ Constant werd in 1891, naar Nederland gestuurd en ondergebracht bij het gezin van de oudste zus van zijn vader, Nicoline Ambagtsheer-Cremer (1845), dat op dat moment in Zwolle woonde. Tante Nicoline, getrouwd op veertigjarige leeftijd in 1885, had één zoon, Alexander Jacob Ambagtsheer, geboren in 1888. Het was, gezien de leeftijd van Nicoline, niet waarschijnlijk dat ze nog meer kinderen zou krijgen. Constant en Alexander konden daarom samen opgroeien.

Jacob Ambagtsheer (1841), de man van Nicoline, werkte als magazijnmeester in de werkplaats van de Staatspoorwegen in Zwolle. Ambagtsheer werd overgeplaatst naar Tilburg en het echtpaar arriveerde met beide kinderen in 1898 in de stad. Alexander en Jacob gingen in 1901 naar de Rijks-HBS. Constant kon, ondanks zijn leeftijd, niet worden toegelaten tot het tweede leerjaar en begon in de eerste klas. Hij was daarom een flink stuk ouder dan zijn klasgenoten. In juli 1905 werd Constant bevorderd naar de vijfde klas, maar vertrekt dan naar Amsterdam. Zijn prestaties waren matig, behalve voor gymnastiek.¹⁷ Het gedrag en de ijver van Constant werden altijd als goed beoordeeld.

Constant en neef Alexander sloten zich, na hun aankomst in Tilburg, aan bij Willem II. Ze zullen eerst bij Argus gespeeld hebben, een voetbalclub die uitsluitend bestond uit leerlingen van de school. De leerkrachten van de HBS hadden niet zoveel op met de sport, waar naar hun mening veel te veel tijd aan werd besteed waardoor de schoolprestaties onder de maat waren.¹⁸ Het is niet bekend of Constant al in Zwolle leerde voetballen. Hij bleek een prima voetballer te zijn want al snel maakte hij deel uit van het eerste elftal. In het voorjaar van 1903 schreef de Nieuwe Tilburgse Courant dat Willem II over een goed elftal beschikte. Het team speelde gecombineerd voetbal en had een goede conditie. Cremer werd met lof genoemd en had een onvermoeibare werklust.¹⁹ Na aanvankelijk in de voorhoede te hebben gestaan, bleek hij vooral een goede middenvelder. De Tilburgers waren op de hoogte van zijn afkomst: 'Vooral Cremer was nu in de middenlinie de man: zo echt op zijn Congoleesch wist hij telkens Koreman, de vlugge listige linksbuiten den bal afhandig te maken onder luid applaus van het publiek'.²⁰ In hetzelfde verslag noemde de verslaggever hem 'den nikker' Cremer moet het niet alleen van zijn werklust gehad hebben, maar vooral van techniek en tactisch inzicht. In een ander wedstrijdverslag kenschetste de journalist hem als: 'goed maar lui'; 'kan, als hij wil, heel wat presteren'; 'een handige halfback.' Het team beschikte met Tino Deen, August Collé en Constant Cremer over 'een niet te versmaden krachtige middenlinie'. Drie middenvelders afkomstig van de Rijks-HBS.²¹ Soms speelde het team met vier middenvelders, een tactische vooruitgang in een tijd dat het accent vooral op de aanval lag.

De nevenstaande tabel geeft een overzicht van de achtergrond van de spelers die in het seizoen 1903-1904 in het succesvolle team voetbalden. De ouders van de spelers behoorden niet tot de autochtone katholieke elite van Tilburg. De meeste ouders maakten deel uit van de gegoede burgerij, verschillenden hadden een niet-katholieke achtergrond en niemand had Tilburgse wortels.²² De fabrikantenfamilie Van den Bergh was oorspronkelijk afkomstig uit Dordrecht, Nederlands Hervormd en behoorde daarom niet tot de katholieke Tilburgse bovenlaag. Antoine Arts, de vader van Leo, Harrie en Pius Arts, kwam uit Arnhem en was, met zijn corporatieve katholieke opvattingen die hij in de Nieuwe Tilburgse Courant ventileerde, voortdurend in botsing met de autoritaire conservatieve textielfabrikanten. Tino Alexander Deen en Johan Cornelis de Neve, kostschoolleerlingen aan de Rijks-HBS, waren geboren in Nederlands Indië.²³ Zij woonde bij dr. J. Blöte, leraar Duits aan de HBS.²⁴ Louis Wijers woonde bij J. Coster, docent Engels. De familie Gimbrère kwam oorspronkelijk uit België.

Amsterdam en Nederlands-Indië

In juli 1905 vertrekt Constant Cremer naar Amsterdam om te studeren aan de school voor de Suikerindustrie. De familie had besloten dat Constant een

Naam	geboortedatum	Bij Willem II	Beroep vader	Ouders/ grootouders afkomst	Bijzonderheden: bv. beroep
Leo Arts	17-08-1883	1901-1913	Uitgever NTC	Arnhem	Directeur NTC
Harrie Arts	08-06-1885	1903-1909	Uitgever NTC	Arnhem	Verslaggever
Pius Arts	29-09-1881	1900-1908	Uitgever NTC	Arnhem	Jurist. Gemeenteraad Tilburg Tweede Kamerlid
Beb van den Bergh	05-11-1881	1897-1905	Textielfabrikant	Dordrecht	Fabrikant
Louis van den Bergh	28-11-1879	1897-1905	Textielfabrikant	Dordrecht	Fabrikant
Walter van den Bergh	29-10-1887	1902-1908 1915-1917	Textielfabrikant	Dordrecht	Kampioen van Nederland 1916
Janus van Beurden	13-04-1883	1900-1908	Fotograaf	Tilburg	Boekhouder
August Collé	06-03-1884	1901-1903	handelsagent	Eindhoven/ ouders afkomstig uit Pruisen	Vertrok naar Duitsland, kwam in 1919 terug naar Tilburg
Constant Cremer	23-09-1886	1901-1904	Agent bij Afrikaanse Handelsvereniging	Amsterdam	Geboren in Ango Ango
Tino Alexander Deen	29-12-1886	1902-1904		Medan Ned. Indië	Kostschoolleerling bij J. Blöte, leerkracht Rijks-HBS
Frans Gimbrère	12-02-1884	1902-1904	Koopman	Antwerpen	Paraplufabrikant
Louis Gimbrère	18-01-1883	1902-1903	koopman	Antwerpen	Paraplufabrikant
Peter Lommen	10-09-1885	1901-1904	vernissfabrikant	Roermond	Burgemeester Castricum
Johan Cornelis de Neve	29-09-1884	1903-1904	KNIL militair	Ned. Indië	Kostschoolleerling bij J. Blöte leerkracht Rijks-HBS
Alphons Vermeer	10-03-1879	1896-1905	Bakker	Zaltbommel	Bioscoophouder/ scheidsrechter
Louis Wijers	16-04-1878	1901-1905		Dordrecht	Kostschoolleerling bij J. Coster Jeneverzaak in Dordrecht

Bron: RAT. Tilburg Doop-
trouw en begraafboeken.
Bevolkingsregisters 150-
1920. De spelers kwamen
voor in de wedstrijdverslagen
in NTC in het seizoen 1903-
1904. Sommigen speelden
iedere wedstrijd, zoals
Constant Cremer, anderen
speelden slechts een enkele
keer, bijvoorbeeld leden van
de familie Van den Bergh
en Arts.

Het veteranenteam 1908-
1909. Constant Cremer staat
achter de bal rechts.
(Coll. RAT)

carrière in Nederlands-Indië kreeg. De familie Cremer had in de Nederlandse kolonie verschillende contac-
ten. Oma Maria Massart was, geboren in Semarang.²⁵ Maar ook Jacob Theodoor Cremer, minister van
koloniën in het kabinet Goeman Borgesius (1897-
1901) behoorde tot de familie.²⁶ Jacob Cremer had
veel contacten in Nederlands-Indië. Hij had de Deli-
Maatschappij grootgemaakt.²⁷ Het ligt voor de hand
te veronderstellen dat Jacob Cremer tijdens familie-
bijeenkomsten is ingeschakeld om een opleiding en
baan te vinden voor Constant Cremer.

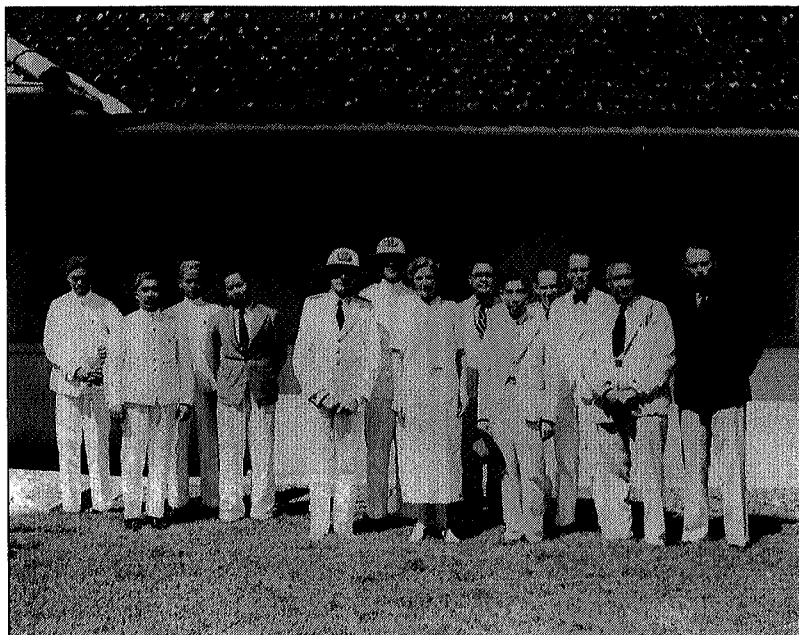
In Nederlands-Indië werkte Constant aanvankelijk
als chemisch analist in de suikerindustrie in Majong,
Kraksaan en Modjosari.²⁸ Als gevolg van de wereld-
wijde depressie van 1929 verloor hij in 1932 zijn
baan. Zijn contacten in de vrijmetselarij, zorgden er-
voor dat hij als ambtenaar aan het werk kon bij het
Tucht- Opvoeding, Reclasserings- en Armenwezen in
Tangerang in de buurt van Batavia. Hij werd in 1934
adjunct directeur op een opvangcentrum voor meisjes.

Constant Cremer trouwde in 1927 met Nelly Berlauwt.
Ze stamde uit een oude Nederlands-Indische familie.
Het echtpaar kreeg een kind, Constance Cremer (ge-
boren op 28 juli 1928 in Malang). Constant Cremer
overleed op 51-jarige leeftijd 1937 in Batavia. Op zijn
begrafenis op 2 september 1937 waren vele kennis-
sen en bekenden aanwezig, zoals de burgemeester
van Batavia, E. Voorneman. Nelly Cremer Berlauwt en
Constance vertrokken in 1956, na het uitroepen van
de zelfstandigheid van Indonesië, naar Nederland.

Tot slot

De samenstelling van het team, dat Willem II in 1904
het Brabants kampioenschap bracht, laat de beteke-
nis van het verenigingsleven voor de allochtone en
tweede of derde generatie Tilburgers zien. Het gevolg
van het succes was, dat voetbal in Tilburg in hoog
tempo populair werd. De verspreiding van de nieuwe
sport was een onderdeel van het moderniserings-
proces van de stad. Buitenstaanders speelden in dit
proces een belangrijkere rol dan de autochtone en ta-
melijk conservatieve katholieke elite. Voetbal was in
Tilburg geen 'herabgesunken Kulturgut': een luxepro-
duct dat aanvankelijk alleen toegankelijk was voor de
rijke bovenlaag en langzaam doordruppelde in de sa-
menleving. Het was een vrijetijdsactiviteit in het zich
moderniserende Tilburg, die eerst door nieuwkomers
werd opgepikt. De nieuwe sport droeg in de eerste
decennia bij aan de integratie van buitenstaanders in
het gesloten Tilburg.

Het vertrek van Constant Cremer vanuit Tilburg, eerst
naar Amsterdam en vervolgens naar Nederlands-
Indië, maakt duidelijk dat er voor hem in het
Nederland van rond 1900, geen toekomst was. Zijn
sociale en culturele bagage, mede als gevolg van zijn
herkomst, maakte het moeilijk om zich in Nederland

Op de foto uit 1935 staat Constant Cremer rechtsachter de vrouw van de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, Anna Cornelia de Jonge, barones van Wassenaer. De foto is gemaakt tijdens een werkbezoek aan het opvoedingsinstituut in Tangerang. (Coll. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden)

verder te ontwikkelen. Zijn huidskleur plaatste hem in een uitzonderingspositie. In Nederlands-Indië daarentegen was hij tamelijk succesvol. Andere factoren die een rol speelden in de keuze om naar Nederlands-Indië te gaan, waren zijn familiebanden en mogelijk het avontuurlijke karakter dat hij van zijn vader had meegekregen. De familie Cremer zorgde ervoor dat hij in Nederlands-Indië een goede start en een prima netwerk kreeg. Zijn huidskleur speelde er nauwelijks een rol.

Bij Willem II moet hij zich thuisgevoeld hebben, gezien zijn optreden in het veteranenelftal in 1909. Hij werd voor deze wedstrijd gevraagd en kwam over uit Amsterdam. Het was zijn laatste optreden in Tilburg. Cremer behoorde in 1904 tot de helden, niet alleen van de voetbalminnende Tilburgers. De samenstelling van het kampioensteam staat model voor de manier waarop nieuwkomers in moderniserende steden elkaar ontmoeten in nieuwe verenigingen. Dat de mulat Constant Cremer daarvan deel uitmaakte is symbolisch voor de rol die relatieve buitenstaanders in het moderniseringsproces van Tilburg hebben gespeeld.

Noten

- Luitzen, J. (2010) 'De mooiste safe van zwarte Lowie.' In: *Hard Gras* 74.
- Miërmans, C.C.G. (1955) *Voetbal in Nederland. Een onderzoek naar maatschappelijke en sportieve aspecten*. Ouderkerk aan de Amstel. 67. Volgens Miërmans ontstond voetbal bij de bovenlaag van de Nederlandse samenleving en ontwikkelde het zich pas na Wereldoorlog I tot een volkssport. Miërmans baseerde zijn onderzoek op de voetbalclubs die aangesloten waren bij de Nederlandse Voetbalbond. Er bestonden in het eerste decennium van de twintigste eeuw echter veel voetbalclubs in de steden en op het platteland die niet aangesloten waren bij de bond. Meijs, T. (1988) *Over neutralen en katholieken: opkomst en ontwikkeling van de georganiseerde voetbalsport in Tilburg, 1896-1940* Utrecht. Niet gepubliceerde doctoraalscriptie. Meijs maakt melding van vele voetbalclubs, maar zijn scriptie gaat verder niet in op de ongeorganiseerde voetbalclubs.
- Kemmeren, M. (2011) 'Friendly games, seriewedstrijden en matches.' In: *De Sportwereld* 61-62. 13-21. Onder modernisering versta ik de samenhangende veranderingen die plaatsvonden tijdens de overgang naar een industriële samenleving. De veranderingen brachten een overgang tot stand van de traditionele standenmaatschappij naar de moderne samenleving. Het trickle-downproces is een proces waarin welvaartsgoederen als eerste door de rijke elite van de samenleving worden geaccepteerd en langzaam doordruppelen naar andere lagen van de samenleving.
- Lucassen, L. en W. Willems (2009) 'Een terugblik'. In: L. Lucassen en W. Willems, *Waarom mensen in de stad willen wonen*. Amsterdam. 268.
- Wagemakers, A.J.M. (1990) *Buitenstaanders in actie*. Wagemakers toont aan dat sociale processen een belangrijke bijdrage leveren aan het integratieproces van buitenstaanders in Tilburg. Wagemakers concentreert zich op het integratieproces van de arbeiders in de werkplaats van de Staatsspoorwegen. De betrokkenheid van deze werknemers bij Willem II was groot, zowel van spelers als toeschouwers. Bij uitwedstrijden van de club waren het vaak 'spoormannen' die meegingen.
- Nauright, J. and S. Wiggins, Race. In: Pope, S. and J. Nauright (2012) *Routledge Companion to Sport History*. Routledge, New York. 148-159. Voor atleten is ras en etniciteit wereldwijd een belangrijke reden geweest tot uitsluiting.
- De website kranten.kb.nl heeft twee Tilburgse kranten, de Tilburgse Courant (TC) en de Nieuwe Tilburgsche Courant (NTC), gedigitaliseerd. Vooral de NTC besteedde veel aandacht aan het voetbal. De uitgever Antoine Arts was vader van enkele spelers, die later bestuurslid werden.
- Kemmeren (2011) 15.
- Froklage, J. en P. Vroom (1996) 't Rood-Wit en Blauw onzer vaderen. Een eeuw Willem II, 1896-1996. Tilburg 8-20. Regionaal Archief Tilburg (RAT). *Bevolkingsregister 1890-1900*. De Ruiter was geboren in 1876 in Soerabaya. Hij woonde in zijn Tilburgse tijd bij het gezin van Jos Palm, een machinist bij de Spoorwegen. Zijn vader was overleden tijdens de overtocht vanuit Nederlands Indië. In Oisterwijk woonden twee broers van Gerard de Ruiter, waarvan Willem de Ruiter in de beginjaren voor Tilburgia speelde.
- Froklage (1996) 8-15.
- Kemmeren (2011) 17.
- <http://www.engelfriet.net/Alie/Hans/51pincoff.htm>. geraadpleegd op 10 november 2011. Onder de oprichters waren Hendrik Kerkdijk en Lodewijk Pincoffs. Pincoffs speelde een belangrijke rol in de ontwikkeling van de Rotterdamse havens in het Feijenoord gebied. Na frauduleuze handelingen rondom de Afrikaanse Handelsvereniging (de affaire Pincoffs) vluchtte hij naar Amerika. Pincoffs werd in de jaren negentig van de twintigste eeuw in ere hersteld en hij kreeg onder meer een standbeeld in Rotterdam.
- Als gevolg van deze frauduleuze handelingen ging de Afrikaanse Handelsvereniging in 1879 failliet en werd ze in 1881 opgevolgd door de Nieuwe Afrikaanse Handelsvereniging. Bron: Nationaal Archief, Den Haag, Nieuwe Afrikaanse Handels Vereniging, 1854-1981. Zie ook: http://www.vansandick.com/familie/archief/Herinneringen_van_de_Zuid-Westkust_van_Afrika.
- Willink, J. *De bewogen verzamelgeschiedenis van de West-Afrikaanse kunst*. <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/.../Proefschrift.pdf>? 169. Cremer schonk onder meer een verzameling van 200 voorwerpen aan Artis. Ook schonk hij een 84-delig houten servies. In de collectie Volkenkunde van het museum Volkenkunde te Leiden bevinden zich nog voorwerpen die Cremer naar Nederland heeft laten verscheppen.
- <http://ccindex.kit.nl/nbasicsearch.asp?lang=nl&showtype=single+objects&field1=ccid&operator1=all&searchfor1=P4298>

*Rechts Constant Cremer.
Detail uit de foto van het
veteranenteam 1908-1909.
(zie p. 15; coll. RAT)*

&sort=clevance. Geraadpleegd op 20-11-2011. Wijs, S. (1998) 'Toeristenkunst in Neder-Kongo. Een materiële reactie op het contact tussen twee werelden'.

- 16 Zie noot 14: Sandick. Ook op de factorijen Holland en Rotterdam te Banana werden mulatten opgevangen.
- 17 RAT. Archief Rijks-HBS, leerling-kaarten 1900-1905.
- 18 Idem. Uit de rapporten van de spelers blijkt inderdaad dat de spelers die bij Willem II successen haalden, voor hun schoolvakken over het algemeen matig presteerden. Voor gymnastiek hadden ze zonder uitzondering een hoog punt.
- 19 NTC 11 en 17 maart 1903.
- 20 NTC 3 februari 1904.
- 21 NTC 16 december 1903; 27 april 1904.
- 22 Hierbij moet worden aangetekend dat verschillende spelers wel in Tilburg waren geboren, maar dat hun ouders van elders kwamen.
- 23 http://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlands_voetbalelftal. Johan Cornelis de Neve was een broer van Eduard Alexander Karel 'Eddy' de Neve. Een voetballer van Velocitas uit Breda. Eddy de Neve is bekend geworden omdat hij in de eerste interland van het Nederlands elftal tegen België in 1905 alle vier de Nederlandse goals maakte, waarvan drie na de negentigste minuut. Johan Cornelis de Neve ging in 1904 terug naar Breda.

- 24 Opgave van J. de Veer, historicus en werkzaam aan de Rijks-HBS Willem II te Tilburg. Zie ook: Franssen, H. e.a. (1991) *Jaren van voorzichtige beleid*. Tilburg. In de negentiende eeuw en ook in het begin van de twintigste eeuw stuurden de Tilburgse autocatholiek elite haar kinderen zelden naar de Rijks-HBS.
- 25 <http://stamboom.fam-ambachtsheer.nl>.
- 26 De vader van Jacob Theodoor Cremer was getrouwd met Louise Toewater, een zus van Willem Carel Toewater, die getrouwd was met Anna Cremer, een zus van de vader van Constant. Anna Toewater Cremer was zowel tante van Nicoline Ambagtsheer Cremer als van Jacob Cremer.
- 27 <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/cremer>. De Deli-maatschappij was oorspronkelijk een tabakscultuur-maatschappij op Sumatra. Onder leiding van Jacob Cremer groeide de maatschappij uit naar zeer winstgevend organisatie met elf ondernemingen en een maatschappelijk kapitaal van twee miljoen gulden. Jacob Cremer is lange tijd in Nederlands Indië geweest en had daar vele contacten op hoog niveau.
- 28 *Reegeringsalmanak Nederlandsch-Indië*. Met dank aan Nico van Horn, werkzaam bij het KITLV.

Antonius van Gils, een strijdbare katholieke voorman

Toon van Gestel*

** Toon van Gestel (Goirle, 1951) is docent Nederlands aan het Regionaal Opleidingencentrum (ROC) Tilburg. Hij studeert daarnaast theologie aan de Katholieke Theologische faculteit van de Universiteit van Tilburg.*

Antonius van Gils was een bescheiden man, maar je kon in zijn tijd niet om hem heen. Zijn persoonlijke devies was *Non nobis domine* (Niet voor onszelf Heer), en voor het heilswerk van de Heer zette hij zich in met alle vermogens die hij bezat, en dat waren er niet weinig.

Van Gils was een echte Tilburger in die zin dat hij enerzijds bescheiden was, maar anderzijds zichzelf wel beschouwde als heel bijzonder. Zoals de eenvoudige Tilburger zonder blikken of blozen spreekt van zijn stad als de schönste van't laand, zo beschouwde de bescheiden Anthonius zichzelf als een bloem der schepping. Hetgeen in zijn eigen schrijfwijze van zijn voornaam tot uiting kwam.

Tilburg-Turnhout

Antonius¹ van Gils werd geboren in Tilburg op 29 juli 1758, feestdag van de H. Martha, uit een 'zeer fatsoenlijken burgerstand'² en gedoopt in een schuurkerk; Staats-Brabant was toen een generaliteitsland, een gebied onder bestuur van de Staten-Generaal van de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden. De kerken en scholen waren geannexeerd door de protestanten. De kleine Antonius volgde in Tilburg de lagere school en bezocht vervolgens als 13- of 14-jarige jongen in 1771 of 1772 de Latijnse school in Turnhout, om ter voorbereiding op het priesterschap Latijn en Grieks te leren. Het hertogdom Brabant behoorde toen tot de Oostenrijkse Nederlanden. De Latijnse school in Turnhout fungeerde als een soort kleinseminarie voor leerlingen uit Noord-Brabant. Meer dan de helft van de leerlingen was ervan afkomstig. De Latijnse scholen in Noord-Brabant waren in handen van de protestanten.

Leuven

In 1777 gaat de jonge Van Gils naar de universiteit van Leuven naar de artesfaculteit, waar hij twee jaren studeert om de grondslagen voor verdere studie te verwerven, te weten logica, fysica en metafysica.